warring heeft gebracht. Hoe moesten ze verklaren dat, geheel in tegenspraak met hun thesen over het einde van de collectieve identiteiten, zoveel mensen in moderne samenlevingen zich aangetrokken voelden tot partijen die appelleerden aan schijnbaar 'archaïsche' vormen van identificatie zoals 'het volk'? Hoe moesten deze theoretici van de dialoog wijs worden uit deze plotselinge uitbraak van populistische sentimenten, nadat ze de komst van een nieuw soort onpartijdige individualistische kiezer hadden gevierd die zich zou hebben bevrijd van traditionele bindingen en ten aanzien van de verschillende partijprogramma's rationeel zijn keuze bepaalt?

Een eerste antwoord bestond erin, het fenomeen te situeren in een context waarin atavismen nog niet overwonnen waren. Dit is de manier waarop men bijvoorbeeld het succes van de Oostenrijkse FPÖ (Freiheitliche Partei) heeft geïnterpreteerd. Jörg Haiders aantrekkingskracht, zo luidde de algemeen aanvaarde verklaring, was toe te schrijven aan het feit dat Oostenrijk er nog niet in geslaagd was zijn nazi-verleden te verwerken. Maar niks aan de hand, dit was een bijzonder geval en het verschijnsel zou zich in andere landen niet opnieuw kunnen voordoen.

De opkomst van soortgelijke partijen in vele andere landen met een geheel andere geschiedenis maakte de ondeugdelijkheid van deze overijlde, aan de 'overblijfselen van het verleden' opgehangen verklaring snel duidelijk. Het is zonneklaar dat we het toenemende succes van rechts-populistische partijen in België, Denemarken, Zwitserland, Nederland, Noorwegen, Italië en Frankrijk niet kunnen toeschrijven aan het ontbreken van een kritische verhouding van deze landen tot hun verleden. Bijgevolg zochten liberale theoretici naar andere verklaringen die spoorden met hun rationalistische benadering, zoals die waarin werd gewezen op de rol van ongeschoolde, voor demagogie vatbare kiezers uit de lagere klassen. Een vergeefse poging, aangezien sociologische analyses duidelijk hebben gemaakt dat kiezers van populistische partijen in alle segmenten van het electoraat te vinden zijn.

Moeten we dan concluderen dat er geen algemene verklaring bestaat voor deze nieuwe vorm van rechts-populisme? Dat geloof ik niet, en ik ben ervan overtuigd dat de onverwachte opkomst in de laatste jaren van partijen wier succes gebaseerd is op hun populistische retoriek allerminst toevallig is. Maar in plaats van de oorzaken te zoeken in tekenen van 'achterlijkheid', zij het in de geschiedenis van het land of in de sociale status van het electoraat, moeten we onze aandacht richten op de tekortkomingen van de grote gevestigde politieke partijen.

Rechts-populisme

Wanneer we de toestand van de democratische politiek analyseren in al die landen waarin het rechts-populisme serieus ingang heeft gevonden, dan stuiten we op treffende overeenkomsten. Hun groei vond steeds plaats onder omstandigheden waarin de verschillen tussen de traditionele democratische partijen veel minder duidelijk werden. In sommige gevallen, zoals in Oostenrijk, was dit te wijten aan een lange periode van coalitieregeringen; in andere, zoals in Frankrijk, kwam dit doordat partijen die voorheen duidelijk aan de linkerzijde van het politieke spectrum stonden, naar het centrum waren geschoven. In alle gevallen echter was er sprake van een consensus van het midden, die het de kiezers onmogelijk maakte werkelijk te kiezen tussen duidelijk verschillende partijprogramma's. In landen waar het kiessysteem derde partijen niet benadeelde, konden rechts-extreme demagogen daarom uitdrukking geven aan het verlangen naar een alternatief voor de verstikkende consensus.

Met name Oostenrijk is een interessant geval, omdat het een van de vroegste bevestigingen biedt voor mijn stelling.[1] De vorming van een 'grote coalitie' tussen de conservatieve volkspartij (ÖVP) en de socialistische partij (SPÖ) had daar al spoedig na het einde van de Tweede Wereldoorlog de consensus van het midden bewerkstelligd. Ze bedachten een vorm van samenwerking dankzij welke ze in staat waren het leven in het land op tal van gebieden – politiek, economisch, sociaal en cultureel – te controleren.

Het zogenaamde 'Proporz'-systeem stelde hen in staat de meeste van de belangrijke posten in banken, ziekenhuizen, scholen en genationaliseerde industrieën onder hun respectieve elites te verdelen. Daarmee was de ideale voedingsbodem gelegd voor een begaafd demagoog als Jörg Haider die toen hij in 1986 de leiding van de Oostenrijkse Vrijheidspartij (FPÖ) – een partij die op sterven na dood was – op zich nam, deze kon omvormen tot een protestpartij tegen de 'grote coalitie'. Door met grote voortvarende de thema's van de volkssoevereiniteit te mobiliseren, slaagde hij er spoedig in uitdrukking te geven aan de toenemende weerstanden tegen de wijze waarop de coalitie van elites het land regeerde.

Haiders discursieve strategie bestond erin een grens te trekken tussen een 'wij' bestaande uit alle goede Oostenrijkers, harde werkers en verdedigers van nationale waarden, en een 'zij' samengesteld uit de aan de macht zijnde partijen, de vakbonden, bureaucraten, buitenlanders, linkse intellectuele en kunstenaars, die alle werden gepresenteerd als hindernissen voor een werkelijk democratisch debat. Dankzij deze populistische strategie beleefde de FPÖ een dramatische stijging van de electorale steun en haar aandeel bleef constant stijgen tot de verkiezingen van november 1999 toen ze de tweede partij van het land werd, daarbij met 27% van de stemmen de conservatieven net achter zich latend.

Sindsdien is, vanwege haar regeringsdeelname, de positie van de partij natuurlijk ernstig verzwakt. Ze verloor bij zowel lokale als landelijke verkiezingen steeds meer aan draagvlak, tot ze bij de Europese verkiezingen van juni 2004 nog maar 6,7% van de stemmen haalde. Het zou hoogst leerrijk zijn de redenen voor een dergelijke terugval eens nauwkeurig te bekijken. Men zou deze bijvoorbeeld kunnen interpreteren als een goed argument tegen de strategie van *Ausgrenzung* (uitsluiting) die tot op dat moment overheersend was in de Oostenrijkse politiek en waarmee de twee grote volkspartijen de FPÖ buiten de regering probeerden te houden. Maar daarom gaat het mij hier niet. Wat ik wil benadrukken is dat, in tegenstelling tot de wijdverbreide opvatting, het zeker niet

het beroep op de vermeende nazi-nostalgie is welke verantwoordelijk is geweest voor de dramatische opkomst van de FPÖ, maar Haiders vermogen om in het kader van de oppositie tussen 'het volk' en de 'consensus-elites' een machtige pool van collectieve identificatie te creëren. Het is precies deze 'anti-establishment'-pool waaraan de partij niet meer kon vasthouden toen ze eenmaal deel uitmaakte van de regeringscoalitie.

Een soortgelijke blokvorming tegen de gevestigde orde verklaart ook het succes van het Vlaams Blok (VB) in België. Het bastion van de partij bevindt zich in Antwerpen waar een coalitie tussen socialisten en christen-democraten de politieke macht decennia lang heeft gemonopoliseerd. Daardoor kon het VB zichzelf presenteren als het enige werkelijke alternatief voor de als 'corrupte elites' voorgestelde regeringspartijen.[2] In dit geval is het door de grote partijen gelegde 'cordon sanitaire' ter voorkoming dat het (recentelijk tot Vlaams Belang omgedoopte) VB aan de macht komt nog altijd aanwezig, maar de partij behaalde het ene succes na het andere en werd bij de Europese verkiezingen van 2004 met 24,1% de op één na grootste partij van heel Vlaanderen.

Wat Frankrijk betreft, is het opmerkelijk dat de opkomst van het Front National begon in de jaren tachtig toen de Socialistische Partij na Mitterands overwinning meer en meer naar het politieke centrum opschoof en niet langer de pretentie koesterde een alternatief te bieden voor de bestaande hegemoniale orde. Daardoor kon Jean-Marie Le Pen er aanspraak op maken de enige te zijn die tegen de heersende consensus in het krijt trad. De oplossingen die hij voorstelt zijn natuurlijk onacceptabel, maar het valt niet te bestrijden dat zijn discours politiek van aard is. Bij de presidentsverkiezingen van 2002, die opmerkelijk waren vanwege het feit dat de politieke programma's van beide kandidaten, Jacques Chirac en Lionel Jospin, weinig van elkaar verschilden, had het dan ook niet zoveel verbazing hoeven te wekken dat Le Pen veel stemmen kreeg en daarmee Jospins toegang tot de tweede ronde verhinderde. Ondanks een kiessysteem dat het niet gemakkelijk maakt om

het totale percentage aan stemmen in effectieve mandaten te vertalen, heeft de partij sindsdien kans gezien zich min of meer op het niveau van 13% te handhaven.

De gevaren van het consensusgeoriënteerde model

Deze vluchtige blik op enkele populistische succesverhalen uit het recente verleden lijkt me voldoende ter illustratie van een van de centrale thesen van dit hoofdstuk waarin ik de negatieve gevolgen van het ontbreken van agonistische kanalen voor het tot uitdrukking brengen van conflicten, zowel in de nationale als internationale politiek, wil aantonen. Wat de nationale politiek betreft, ben ik van mening dat de grote aantrekkingskracht van 'anti-establishment'-partijen haar oorzaak vindt in het onvermogen van de gevestigde democratische partijen om duidelijke alternatieven te bieden, en dat ze alleen kan worden begrepen in de context van de tegenwoordig zo wijdverbreide consensuspolitiek.

Het toenemend succes van populistische partijen vormt een uitstekende illustratie van enkele van de thesen die ik in eerdere hoofdstukken naar voren heb gebracht. Ik keer om te beginnen terug naar wat ik heb gezegd over het geproclameerde en veelal als vooruitgang van de democratie gevierde einde van het conflictmodel in de politiek. Ik stelde daar dat de kiezers als gevolg van het vervagen van de grenzen tussen links en rechts en het ontbreken van een agonistisch debat tussen de democratische partijen – een confrontatie tussen verschillende politieke projecten – niet de mogelijkheid hadden zich te identificeren met een gedifferentieerd scala aan democratische politieke identiteiten. Dit heeft een leegte gecreëerd waarvan te verwachten was dat die zou worden ingenomen door andere vormen van identificatie die problematisch zouden kunnen worden voor de werking van het democratische systeem. Ik stelde dat ondanks de aangekondigde verdwijning van collectieve identiteiten en de triomf van het individualisme de collectieve dimensie niet uit de politiek te elimineren valt. Als collectieve identiteiten niet beschikbaar zijn via de traditionele partijen,

dan komen ze naar alle waarschijnlijk in andere vorm aan bod. Dit is wat er overduidelijk gaande is in het rechts-populistische discours, waarin een nieuw soort wij/zij, dat geconstrueerd is rond een oppositie tussen 'het volk' en 'het establishment', de verzwakte links/rechts-oppositie vervangt. In tegenstelling tot hen die geloven dat politiek tot individuele motivaties te reduceren is, zijn de nieuwe populisten zich er grondig van bewust dat politiek altijd bestaat in het scheppen van een 'wij' versus een 'zij' en daarmee de vorming van collectieve identiteiten vereist. Vandaar de sterke aantrekkingskracht van hun discours, dat collectieve vormen van identificatie aanbiedt met de figuur van 'het volk'.

Als we dit in verband brengen met het andere door mijn genoemde punt betreffende het belang van de affectieve dimensie in de politiek en de noodzaak om langs democratische kanalen de hartstochten te mobiliseren, dan begrijpen we waarom het rationalistische model van de politiek met zijn nadruk op dialoog en rationele beraadslaging buitengewoon kwetsbaar is wanneer het geconfronteerd wordt met een populistische politiek die collectieve identificatiemogelijkheden van hoog affectief gehalte biedt zoals bijvoorbeeld 'het volk'. In een context waarin het overheersende discours verkondigt dat er geen alternatief bestaat voor de huidige neoliberale vorm van globalisering en dat we haar dictaten moeten accepteren, kan het geen verbazing wekken dat een toenemend aantal mensen diegenen gehoor schenkt die verkondigen dat er wel degelijk alternatieven zijn en dat zij de beslissingsmacht aan het volk zullen teruggeven. Wanneer democratische politiek niet meer in staat is mensen rond welbepaalde politieke projecten te mobiliseren en zich ertoe beperkt de noodzakelijke voorwaarden voor het probleemloos functioneren van de markt veilig te stellen, dan zijn voor politieke demagogen de omstandigheden rijp om stem te geven aan de frustratie van het volk.

Een tijdlang leek Groot-Brittannië het tegenvoorbeeld van deze ontwikkeling te zijn, al doet het succes van de Independence Party bij de Europese verkiezingen van 2004 vermoeden dat de situ-

atie zich nu wijzigt. Het is natuurlijk te vroeg om voorspellingen te doen over het lot van zo'n partij, en ongetwijfeld vergemakkelijkt het Britse kiessysteem de opkomst van derde partijen. Maar de dramatische vergroting van het stemmenaandeel van deze partij dient wel serieus te worden genomen. Het valt niet te ontkennen dat in Groot-Brittannië tegenwoordig alle voorwaarden aanwezig zijn voor het ontstaan van een rechts-populistische partij die zich de wijdverbreide frustratie ten nutte maakt. Sinds New Labour onder leiding van Tony Blair een ruk naar rechts maakte, voelen veel traditionele Labour-kiezers zich niet meer door de partij vertegenwoordigd. De eisen van een toenemend deel van de bevolking zijn weggelaten uit de politieke agenda en zouden gemakkelijk uitdrukking kunnen vinden in het populistisch discours van een vaardig demagoog. In veel Europese landen is dit al gebeurd en een soortgelijk fenomeen zou zich in de Britse politiek evengoed kunnen voordoen.

Het wordt hoog tijd om te beseffen dat het succes van rechts-populistische partijen in belangrijke mate berust op het feit dat deze partijen, zij het ook op zeer problematische wijze, werkelijk democratische eisen articuleren die door de traditionele partijen niet in aanmerking worden genomen. Zij bieden mensen ook enige vorm van hoop en daarmee het geloof dat de dingen anders zouden kunnen zijn. Die hoop is weliswaar illusoir, want gebaseerd op valse vooronderstellingen en onaanvaardbare uitsluitingsmechanismen waarin xenofobie doorgaans een centrale rol speelt. Maar wanneer zij de enige kanalen vormen om de politieke hartstochten tot uitdrukking te brengen, dan is hun pretentie dat zij een echt alternatief bieden uiterst verleidelijk. Daarom meen ik te mogen beweren dat het succes van rechts-populistische partijen het gevolg is van het ontbreken van een levendig democratisch debat in onze postdemocratieën. Het bewijst dat het vervagen van de grens tussen links en rechts allesbehalve bevorderlijk is voor de democratie, maar haar veeleer ondergraaft. Door het trekken van nieuwe politieke grenslijnen wordt de bodem gelegd voor het ontstaan van collectieve identiteiten die in wezen schadelijk zijn voor de democratie.

Het antwoord van de traditionele partijen op de opkomst van het rechts-populisme heeft er onmiskenbaar toe bijgedragen dat het probleem zich verergerde. In plaats van de politieke, sociale en economische oorzaken van dit nieuwe fenomeen nauwlettend te analyseren, hebben zij de nieuwheid ervan rap van tafel geveegd en er het label 'extreemrechts' aan gehangen. Deze zet stelde hen in staat de vraag naar de bijzonderheid van dit fenomeen en naar de oorzaken ervan te ontwijken, en zich al evenmin te bekreunen om de vraag of de 'goede democraten' niet een zekere verantwoordelijkheid dragen voor het feit dat vele burgers zich afkeren van de gevestigde politieke instituties. De verklaring was al voorhanden: het was de 'bruine plaag' die weer eens de kop opstak en dus moesten alle democratische krachten zich aaneensluiten in verzet tegen het herverschijnen van deze kwade macht. Dit is de reden waarom morele verkettering en het leggen van een 'cordon sanitaire' zo vaak hebben gediend als antwoord op de opkomst van rechts-populistische bewegingen.

Politiek in het register van de moraal

Deze moralistische reactie brengt nog een ander zwaarwegend deficit van het postpolitieke perspectief aan het licht. Het ontbreken van een politieke analyse was natuurlijk op meerdere gronden te verwachten. Gegeven de overheersende opvatting dat het conflictmodel in de politiek overwonnen was en dat collectieve politieke identiteiten niet pasten in de 'tweede moderniteit', kon men de opkomst van het rechts-populisme alleen maar als de terugkeer van deze of gene archaïsche machten interpreteren. Vandaar dat de categorie van het 'rechts-extremisme' heel goed van pas kwam. Bovendien kon men rechts-populistische partijen niet in politieke termen, dat wil zeggen als politiek te bestrijden tegenstanders bejegenen, aangezien de principes van het heersende perspectief het niet toelieten dat de confrontatie met deze partijen als mani-